

УДК 371.134:373.21

ОСНОВНІ АСПЕКТИ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ ДОШКІЛЬНОГО ПРОФІЛЮ ДО ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Деда В.М.

У статті розкрито основні поняття: “компетентність”, “компетенція”, “професійна компетентність”. Окреслено зміст і основні компоненти професійної компетентності майбутнього вихователя дітей дошкільного віку, порушується актуальна проблема екологічної компетентності майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів. Основну увагу у статті приділено вивченню особливостей формування екологічної свідомості у студентів спеціальності “Дошкільна освіта”.

Ключові слова: компетентність, компетенція, професійна компетенція, екологічна компетенція, еколого-педагогічна культура, біоекоцентризм.

В статье рассматриваются основные понятия “компетентность”, “компетенция”, “профессиональная компетентность”. Охарактеризовано содержание и основные компоненты профессиональной компетентности будущего воспитателя детей-дошкольников, акцентируется внимание на актуальности проблемы экологической компетентности будущих воспитателей дошкольных учебных заведений. Особенное внимание уделяется изучению особенностей экологической сознательности студентов специальности “Дошкольное образование”.

Ключевые слова: компетентность, компетенция, профессиональная компетентность, экологическая компетенция, эколого-педагогическая культура, биоэкоцентризм.

The article addresses the pressing problem of future preschool educators' ecological competence and investigates the peculiarities of forming ecological awareness in students of the specialty “Preschool education”. The notions “expertise”, “competence” and “professional competence” are elucidated. The content and main components of future preschool educator's professional competence are described.

Key words: expertise, competence, professional competence, ecological competence, eco-pedagogical culture, bioecocentrism.

Актуальність проблеми екологічного виховання підростаючих поколінь сьогодні вже ніким не ставиться під сумнів. Об'єктивною умовою актуалізації проблеми екологічного виховання є посилення техногенного навантаження на природне довкілля, невід'ємною частиною якого є людина.

Еколого-педагогічна культура висококваліфікованого спеціаліста розглядається в концепції розвитку освіти України як обов'язковий чинник його професійної підготовки. Вплив цього чинника повинен виявитися у вдосконаленні всіх компонентів педагогічного процесу дошкільного закладу, сприяти створенню умов для повної переорієнтації пріоритетів у вихованні дітей, забезпеченню якісно нового тлумачення місця людини в системі “природа – людина – суспільство – природа” з позиції гуманізму і духовності [4].

Аналіз останніх публікацій. Дослідженню проблеми підготовки майбутніх вихователів у вищих навчальних педагогічних закладах присвячено праці багатьох науковців. Сучасні дослідження, що розкривають окремі аспекти підготовки фахівців дошкільного профілю, висвітлено у наукових працях Н.Денисенко, Н.Лисенко, З.Плохій, Г.Підкурганної та ін. Проблеми структури і змісту психолого-педагогічної та фахової підготовки майбутніх вихователів розглядали Л.Артемова, А.Алексєєва, Г.Беленька, О.Богиніч, Ю.Косенко, М.Машовець та ін. Ці дослідження забезпечили можливість розглянути зміст і технологію формування професійної компетентності фахівця в умовах ступеневої освіти.

Проблему підготовки спеціалістів у вищих педагогічних закладах освіти досліджували Г.Алова,

А.Алексюк, О.Абдуліна, Л.Артемова, Ю.Бабанський, В.Безпалько, С.Бобришева, В.Бондар, В.Вергасов, І.Зязюн, Н.Лисенко, Т.Михалева, О.Мороз, Г.Підкурманна, О.Шаров, В.Ямпольський та ін. У цих дослідженнях розкрито зміст, методи, форми, нові технології навчання студентів.

Метою дослідження є розкриття особливостей підготовки фахівців дошкільного профілю до формування екологічної компетенції у дітей дошкільного віку.

Завдання дослідження:

1) визначити зміст і основні компоненти професійної компетентності майбутнього вихователя дітей дошкільного віку щодо формування у дошкільників екологічної компетенції;

2) коротко схарактеризувати особливості професійної підготовки майбутніх вихователів до формування екологічної компетенції у дітей дошкільного віку.

Викладення основного матеріалу. Важливим для нашого дослідження є характеристика основних понять з проблеми формування професійної компетентності вихователів дітей дошкільного віку. *“Компетентність”* – слово іншомовного походження, яке походить від латинського *“competentio”*, *“compero”*, що означає: досягаю, відповідаю, підходжу. Словник іншомовних слів визначає це поняття як поінформованість, обізнаність, авторитетність. Тлумачний словник української мови слово *“компетентний”* трактує як обізнаний у певній галузі, знаючий; той, що за своїми знаннями або повноваженнями має право робити, вирішувати щонебудь. У тлумачному словнику С.Ожегова компетентність розглядається як глибока обізнаність людини у певному колі питань; як обсяг повноважень, наданих відповідно до цієї обізнаності. Поняття *“компетентний”* характеризується такими якостями – знаючий, обізнаний, авторитетний у певній галузі [11].

На думку О.Заблоцької [4], *“компетенція”* – це інтегрована особистісно-діяльнісна категорія, яка формується під час навчання в результаті поєднання початкового особистого досвіду, знань, способів діяльності, умінь, навичок, особистісних цінностей і здатності їх застосування у процесі продуктивної діяльності стосовно кола предметів та процесів певної галузі людської діяльності. Аналізуючи поняття *“компетенція”* за філософськими та психолого-педагогічними джерелами, можна виділити основні його елементи: початковий особистий досвід (передбачає досвід пізнавальної діяльності; досвід здійснення відомих способів діяльності; досвід творчої діяльності; досвід емоційно-ціннісних відносин тощо); знання (перевірений суспільно-історичною практикою та засвідчений логікою результат процесу пізнання дійсності, адекватне її відображення у свідомості людини); умінь (оволодіння прийомами застосування засвоєних знань і способів діяльності на практиці; знання людини в дії); навички (уміння розв'язувати задачі, доведені до автоматизму); способи діяльності (дії); особистісні цінності (зацікавленість у діяльності, без якої неможливе її здійснення); здатність (якість особистості, яка обумовлює її спроможність до успішного виконання певного виду діяльності) [5];

8]. Єдність усіх цих компонентів і є інтегрованою особистісно-діяльнісною категорією – компетенцією [4].

Широке узагальнююче поняття *“професійна компетентність”* у психолого-педагогічній літературі розглядається як професійна підготовленість і здатність суб'єкта праці до виконання завдань та обов'язків повсякденної діяльності [7]. До її структури належать знання, уміння та навички професійної діяльності.

Дослідження питання формування професійної компетентності педагогів здійснювалося, в основному, за трьома основними напрямками: 1) розкриває вимоги до фахівця педагогічної справи, його професійних якостей, досліджує питання професійного відбору та розвитку мотивації педагогічної діяльності; 2) розкриває зміст підготовки педагогічних кадрів; 3) стосується дослідження питання використання різноманітних методів, за допомогою яких реалізується зміст фахової підготовки.

Особлива роль дошкільного періоду розвитку в процесі становлення особистості визначає й особливі вимоги до вихователя. Вихователь обов'язково повинен усвідомлювати відповідальність за щасливе дитинство малюка та його долю, володіти високим рівнем розвитку емпатії, безпосередністю, емоційною врівноваженістю, творчою уявою, душевною щедрістю тощо. Особливістю праці педагога, що працює з дітьми дошкільного віку, є велике навантаження на його психофізіологічну сферу. Тому до професійно значущих якостей педагога-дошкільника належать висока працездатність, витримка, врівноваженість [2, с. 15].

Проблеми структури і змісту психолого-педагогічної та фахової підготовки педагогічних кадрів дошкільного профілю розглядали Л.Артемова, Г.Беленька, О.Богінч, Ю.Косенко, М.Машовець та ін. Науковці зазначають, що професійна компетентність – це професійна підготовленість і здатність суб'єкта праці до виконання завдань і обов'язків повсякденної діяльності [1]. Вона обумовлена когнітивним та діяльнісним компонентами підготовки фахівця, виступає мірою і основним критерієм визначення його відповідності вимогам праці.

Основними складовими професійної педагогічної компетентності є:

1) система психологічних, загальнодидактичних та спеціальних фахових знань;

2) система фахових умінь;

3) професійні здібності та професійно значущі риси особистості. Умовами успішного формування професійної компетентності є: формування світогляду та спрямованості особистості, на основі яких відбувається засвоєння студентами знань і умінь; розвиток професійних здібностей та професійно значущих рис особистості в контексті набуття педагогічного досвіду; індивідуально-диференційований підхід до студентів у навчальному процесі.

Проблема формування професійної компетентності фахівців дошкільного профілю заступневим принципом здобуття кваліфікаційного рівня, залишається на сьогоднішній день недостатньо вивченою. На думку Г.Беленької, основними етапами формування професійної компетентності

студента у ВНЗ є: 1) адаптація до умов навчання (усвідомлення і осмислення вибору діяльності, корекція життєвих пріоритетів, формування основних світоглядних позицій та принципів); 2) індивідуалізація (розвиток, на основі знань, професійно значущих якостей та здібностей, професійних умінь); 3) інтеграція у педагогічне та соціальне суспільство (самореалізація).

Ефективність здійснення процесу формування фахової компетентності студентів у процесі навчання залежить від доцільно дібраного і чітко окресленого змісту навчальної діяльності й ефективних методів та прийомів навчання. Рівні компетентності можуть характеризуватися ступенем позитивного впливу особистості на довколишню дійсність. Чим вищий рівень професійної компетентності педагога, тим більш суттєвий вплив здійснює він на довколишню дійсність безпосереднім і опосередкованим впливом (через вихованців, їхніх батьків, оточення). Це пов'язано як зі збільшенням знань, досвіду, розширенням функцій професійної діяльності, так і зі збільшенням повноважень особистості [2, с. 27].

За умов ступеневої системи освіти (молодший спеціаліст, бакалавр, спеціаліст, магістр), коли студенти оволодівають спеціальністю поетапно, очевидно, що кожному освітньо-кваліфікаційному рівню підготовки відповідатиме свій рівень компетентності фахівця. Професійна компетентність вихователя, як зазначає Г.Беленька, складається з трьох основних компонентів: теоретичних знань, практичних умінь з їх застосування та професійно значущих якостей, що дають особистості можливість вільно, впевнено і толерантно діяти залежно від наявної необхідності та потреб навколишнього життя. Стабільний і безперервний розвиток усіх трьох складових на основі позитивних світоглядних позицій педагога і становить компетентність фахівця. Знання та уміння мають формуватися в контексті набуття особистістю емпіричного і професійного педагогічного досвіду [2, с. 30].

Проблема професійної компетентності є дуже складною, багатоаспектною й від її розробки на теоретичному й прикладному рівнях значною мірою залежить якість підготовки сучасного педагога. Це переконливо доводять дослідження, які проводяться останнім часом науковцями-фахівцями у галузі дошкільної освіти.

Професійна компетентність не є сталою величиною. Процес формування професійної компетентності ніколи не завершується і може удосконалюватися постійно. Вона змінюється, а рівень та якість її можна оцінити лише в конкретних ситуаціях діяльності вихователя відповідно до умов навколишньої дійсності.

Результати дослідження з формування *еколого-педагогічної культури* на основі міждисциплінарного інтегрування навчальних дисциплін засвідчують, що в педагогічному процесі коледжу слід створити такі мікроумови, які відчутно впливали б не лише на формування її змісту, а й з позиції як основного регулятора культури педагогічної діяльності спеціаліста загалом. Необхідно враховувати:

- значущість для майбутнього вихователя змісту різноманітної екологічної інформації, її відповідність мотивам його високої еколого-педагогічної культури;

- усвідомлення ним підтримки такої позиції з боку суспільної думки;

- утвердження необхідності в самовдосконаленні педагога.

До формування еколого-педагогічної культури майбутнього спеціаліста причетні всі викладачі-предметники, однак центральне місце належить викладанню основам природознавства і методики ознайомлення з природою, оскільки відбувається основне інтегрування попередньо набутих знань, опанованих умінь і навичок з подальшим оформленням їх у єдину логічно-завершену структуру – еколого-педагогічну культуру. Таким чином організований навчальний процес стає ефективним і головним визначальним чинником її формування. Процес формування еколого-педагогічної культури майбутніх педагогів розглядаємо як комплексну організацію діяльності студентів, яка передбачає взаємозв'язок теоретичного і практичного навчання, творчої співпраці викладача зі студентами в організації й виконанні диференційованої самостійної роботи.

Лекційні заняття (лекції проблемного характеру, лекції панорами, лекції-вікторини) передбачають розкриття студентам або спільно з ними екологічних та еколого-педагогічних проблем, варіантів оптимальних шляхів їх розв'язання, способів застосування різноманітних методів і прийомів адаптації матеріалу відповідно до вікових особливостей дітей, моделювання штучно створених умов, що відтворюють реальні процеси в різних формах організації їх діяльності.

Практичні заняття (семінарські, практичні, лабораторні, у формі навчально- педагогічних ігор, вікторин, КВК, мозкової атаки) мають на меті в процесі імітаційного моделювання занять, проблемних і логічних ситуацій подати нові й конкретизувати уже набуті практичні вміння та навички майбутньої діяльності із вихованцями. Мета практичних занять – сприяти оволодінню студентами навичками й уміннями самостійної організації процесу екологічного виховання дітей старшого дошкільного віку, а також підпорядкування цій меті всієї попередньої роботи екологічного спрямування з дошкільниками молодшого й середнього віку.

В умовах *педагогічної практики* відбувається реалізація знань, умінь та навичок студентів, їх активне вправлення в організацію процесу екологічного виховання дітей дошкільного віку. Педагогічна практика, яка певною мірою імітує професійно-педагогічну діяльність майбутнього спеціаліста, пов'язана не лише з керівництвом процесу екологічного виховання дошкільників, а й з активною пропагандистською діяльністю студентів з екопроблематики. Це стимулює й підвищує інтерес до екологічних проблем, активізує оволодіння технологією екологічного процесу в дошкільному закладі. Такий комплекс сприяє не лише формуванню еколого-педагогічної культури майбутнього спеціаліста, а й забезпечує цілісність зростання його професійного рівня, допомагає утвердженню умінь оперувати необхідними екологічними знаннями в практичних ситуаціях, передбачати результати й програмувати перспективи в роботі з дітьми.

Концепція та психолого-педагогічні дослідження підготовки педагогів до формування особистості засобами природи висвітлені в працях вчених Г.Марочко, Л.Мищик, А.Ненос, С.Ніколаєвої, З.Плохій, П.Саморукової, Ю.Шуйського, Н.Лисенко, Н.Горопахи та ін. У дослідженнях Н.Лисенко порушено тему екологічного виховання дітей дошкільного віку, організації процесу формування уявлень і знань дошкільників про природу і людину крізь призму ціннісних орієнтацій.

Розкриваючи принципи організації і керівництва екологічним вихованням дітей з використанням спосібів, проведення пошуково-дослідницької діяльності дітей дошкільного віку, Н.Лисенко показує різні шляхи розвитку пізнавальних інтересів до природи [4].

Цікаву проблему піднімає Н.Рижова. Вона розкриває екологічне виховання з позиції нової парадигми – біоцентризму. Н.Рижова зазначає, що в теперішній час між метою і завданнями екологічного виховання дошкільнят та його змістом існують деякі протиріччя. Сутність протиріч містяться у наступному: декларовані завдання екологічного виховання базуються на новій парадигмі (біо(еко)центризму), а відбір змісту і методик нерідко проводиться на основі старої парадигми – антропоцентричної.

Усталена парадигма проявляється в екологічному вихованні так:

- стереотип “людина – цар – хазяїн природи”;
- стереотип “шкідливі та корисні тварини, рослини”;
- необхідність бережного ставлення до природних об’єктів, їхня охорона – пояснюється тільки з огляду на можливе її використання людиною;
- стереотип: розподіл природних об’єктів на гарні і потворні, небезпечні і безпечні, при цьому велике значення має ставлення самого вихователя до того чи іншого об’єкта;
- стереотип “покращити природу”, “допомогти природі”, “примножити її багатства”. Це має право на існування, але тільки в тому разі, коли паралельно дитині дається інформація про необхідність дотримуватися законів природи.

Отже, як зазначає Н.Рижова, в екологічному вихованні дошкільнят необхідна зміна старої, традиційної антропоцентричної парадигми на нову, *біоцентричну*. Ми повинні охороняти природу, пізнавати її не тому, що вона нам щось дає, а тому, що вона самоцінна. Ознайомлення студентів з новою парадигмою біоцентризму сприяє розвитку їхнього інтересу до природи, екологічному вихованню дошкільників.

Психолого-педагогічні знання складають основу теоретичного розвитку особистості, але в процесі навчання слід використовувати такі методи, які могли б реалізувати девіз: *від школи пам’яті до школи мислення*. Проблемно-пошукові методи, різні види самої роботи допомагають студентам у процесі навчання пройти стадії поступового інтелектуального розвитку: вчимося спілкування – вчимося мислити, вчимося творчості – вчимося робити висновки та підбивати підсумки.

Майбутніх педагогів ми формуємо як творців навчальних технологій, а не тільки як тих, хто отримує готові навчальні методичні посібники. Студенти беруть участь у розробці тестових завдань, проводять диспути, фрагменти занять, готують презентації. Такий підхід у підготовці студентів до екологічного виховання дошкільників формує у них потяг до творчості, виховує інтерес до природи. Вправління в розв’язанні проблемних задач, ситуацій розвиває особистісні якості: винахідливість, ініціативність, самоконтроль, самооцінку, вміння планувати майбутню педагогічну діяльність. А саме ці якості є важливими показниками готовності випускників до професійної педагогічної діяльності.

Формуючи у студентів пізнавальний інтерес, конструктивні здібності, які дозволяють прогнозувати результати своєї професійної підготовки, важливо передбачати помилки у роботі з дітьми. Застосовані нами методичні вказівки для роботи студентів над темою, завдання до занять, вправи, які орієнтують на поглиблення та розширення знань та вмінь, їхнє застосування в практичній діяльності, дослідницькій діяльності сприяють розвитку інтересу до предмета, зокрема до природного довкілля. Слід пам’ятати про те, що заняття – процес творчий, і тому ми використовуємо в роботі дискусії, конструювання педагогічних ситуацій, діагностичні методики. Такі заняття передбачають участь кожного студента в обговоренні завдань та виконанні індивідуальної творчої роботи.

На заняттях з основ природознавства та методики ознайомлення з природою навчаємо студентів під час ознайомлення дошкільників з природою не лише надавати їм інформацію, а й вчимо їх виконувати певні трудові дії, насамперед, навчати створювати такі умови, в яких у дітей виникало б бажання самостійно, а не з примусу пізнавати природу, розкривати її таємниці, милуватись красою навколишнього світу, а також прагнення оберігати матінку-природу.

При вивченні навчальних дисциплін психолого-педагогічного циклу студенти розуміють, що у дітей переважає емоційно-естетичне ставлення до природного середовища. Воно може проявлятися під час застосування різних методів ознайомлення з природою – наочних, словесних, практичних. Доводимо студентам, що дітям дошкільного віку швидко набридає одноманітність. Для того щоб цього уникнути, забезпечуємо використання різноманітних методів у процесі навчальної діяльності. Враховуючи психологічні особливості дошкільнят, доцільно добирати різний зміст навчального матеріалу, який поступово ускладнюється.

Для реалізації зазначених завдань використовували найефективніші методи і прийоми навчання, серед них важливе місце посідало художнє слово, науково-дослідницька діяльність дітей. Доводимо, що ефективною формою розвитку екологічного виховання є екскурсія, в процесі якої поєднуються спостереження, ігри (рухливі, дидактичні) тощо. Крім цього, мандрівка – це творчий процес, у якому дорослі та діти разом шукають, помиляються, знаходять, аналізують і спільно радіють. А в природних умовах зникає той бар’єр, що існує між вихователем і вихованцем “в

чотирьох стінах". Діти не помічають, що їх учать, тому вони ніби співпрацюють з дорослим.

Після таких спостережень за діяльністю дітей ми довели, що необхідно змінювати освітньо-виховну роботу та організувати її так, щоб кожна дитина оволоділа способами пізнання природи, безпосередньо спілкуючись з нею. Тут допоможуть методи диференціації та індивідуальної орієнтації. Тож поставили перед студентами завдання навчити дітей уважно і зацікавлено спостерігати за природним оточенням – дивитися і бачити, слухати і чути, пропускати отримані враження через своє серце і робити необхідні висновки; допомогти їм усвідомити, що людина і природа не можуть існувати відокремлено, викликати бажання не лише милуватися красою, а й робити посильний внесок у збереження природного середовища.

У природі дошкільник відчуває себе першовідкривачем, навчається знаходити нове у відомому, знайоме у невідомому. Встановлює найпростіші закономірності та взаємозв'язки. Слід підводити студентів до того, щоб вони вчили дітей розуміти "мову" парку, слухати тишу, міркувати, який голос у струмка, як розмовляє вітер та ін. Студенти навчилися з дітьми складати правила поведінки у дошкільній і розробили їх у малюнках-знаках. Девізом роботи стало таке правило: "Прийшов у гості до природи, не роби нічого, що вважав би за неможливе робити у гостях. Тобто не сміти, не говори голосно, не ображай рослини і тварин". У такий спосіб слід навчати студентів формувати у дошкільнят основи елементарного природоохоронного світогляду.

Результати бережного ставлення до природного довкілля і любові до природи гарно проявилися і під час активного використання мовно-логічних завдань та проблемних ситуацій, відповіді на які можна дістати, з'ясувавши певні зв'язки та закономірності у природі. Тобто примушували студентів ставити дітей у ситуацію операційного мислення (володіння вмінням порівнювати, встановлювати схожість та відмінність, аналізувати, синтезувати тощо). Це стимулює розвиток самостійного мислення, надає гнучкості розуму. Мовно-логічні завдання використовувалися на занятті як його частина, а також під час прогулянок, екскурсій, під час бесід.

Доцільною формою організації роботи з дітьми є *цільова прогулянка*. Обсяг природничої інформації на ній має бути досить обмежена. Провідним

методом тут виступає спостереження у поєднанні з дидактичними іграми, природоохоронною діяльністю, читанням літературних творів на природничу тематику, використанням народної творчості. Таку прогулянку бажано присвячувати вихованню естетичного сприймання природи: спогляданню, милуванню красою довкілля, вправленню у висловлюванні захоплення емоційною мовою. Все це в поєднанні з читанням або розповіданням поетичних і прозових творів описового характеру доцільно використовувати і народний природознавчий фольклор: легенди, загадки, прислів'я, приказки, народні прикмети, зміст яких відповідав тому, що сприймають діти.

Слід планувати *екологічні ситуації*, які б сприяли усвідомленню дошкільнятами вимоги бути уважними і чуйними до довкілля, бережно ставитися до рослин і тварин. Це важливо, тому що норми гуманної взаємодії з природою діти мають опанувати особисто. Необхідно вчасно навчити дітей любити куточок рідної землі і з нею природу як один великий будинок. Без цього дитина ніколи не стане Людиною. А людям, на думку В.Вернадського, обов'язково необхідно навчитися жити, мислити і діяти не лише в аспекті окремої особи, сім'ї або роду, держав і їх союзів, а і в планетарному масштабі.

Компетентність дитини в сфері "Природа" – необхідна умова становлення цілісної особи. На це націлює педагогів Базова програма розвитку дитини дошкільного віку "Я у Світі".

Висновки

1. Професійна компетентність майбутнього вихователя дітей дошкільного віку є професійною підготовленістю і здатністю педагога дошкільної освіти виконувати завдання й обов'язки у даній галузі. Основними компонентами професійної педагогічної компетентності є: 1) система психологічних, загальнодидактичних та спеціальних фахових знань; 2) система фахових умінь; 3) професійні здібності та професійно значущі риси особистості.

2. Особливостями професійної підготовки майбутніх вихователів до формування екологічної компетенції дітей дошкільного віку є: дотримання вимог Базової програми розвитку дитини дошкільного віку "Я у Світі" з даної проблеми; добір ефективних форм навчальної, дослідницької та самостійної роботи, використання в практичній роботі з дошкільниками новітніх навчальних технологій тощо.

Література

1. Артемова Л. В. Модель ступеневої підготовки фахівця дошкільної освіти у вищих навчальних закладах / Л. В. Артемова, Ю. М. Косенко // Психолого-педагогічні проблеми підготовки вчительських кадрів в умовах трансформації суспільства : матеріали Міжнар. наук.-теорет. конф. до 80-ї річниці НПУ імені М. П. Драгоманова. – К., 2000. – Вип. 1. – С. 84–86.

2. Беленька Г. В. Вихователь дітей дошкільного віку: становлення фахівця в умовах навчання : монографія / Г. В. Беленька. – К. : Світлич, 2006. – 304 с.

3. Горопаха Н. М. Виховання екологічної культури дітей : посібник для вихователів дошкільних закладів та вчителів початкових класів / Н. М. Горопаха. – Рівне : Волинські обереги, 2001. – 212 с.

4. Гришина И. К проблеме разработки концепции профессиональной компетентности педагога / И. Гришина // Дошкільна освіта. – 2005. – № 2 (8).

5. Дмитренко Т. О. Системний аналіз педагогічної технології // Збірник наукових праць "Напрями наукових досліджень кафедри педагогіки" / за ред. В. І. Лозової. – Харків : ХДПО, 1997. – С. 66–70.

6. Заблоцька О. С. Компетентністний підхід як освітня інновація: порівняльний аналіз / О. С. Заблоцька // Вісник Житомирського державного університету. Педагогічні науки. – Вип. 40.
7. Лисенко Н. В. Деякі аспекти вирішення проблеми еколого-педагогічної підготовки фахівців дошкільного профілю у світовій науковій думці / Н. В. Лисенко // Збірник удосконалення професійної підготовки спеціалістів дошкільного профілю / упоряд. Л. В. Артемова, Н. В. Лисенко. – К., 1996. – С. 93–107.
8. Лисенко Н. В. Практична екологія для дітей : навч.-метод. посіб. для батьків, вихователів, учителів / Н. В. Лисенко. – Івано-Франківськ : Фірма “Сіверія” ЛТД, 1999. – 156 с.
9. Рижова Н. Екологічне виховання дошкільнят з позиції нової парадигми / Н. Рижова // Дошкольное воспитание. – 2000. – № 7.
10. Овчарук О. В. Результати емпіричних досліджень серед педагогічної громадськості щодо перспектив запровадження компетентнісного підходу до вітчизняного змісту освіти / О. В. Овчарук // Компетентністний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: бібліотека з освітньої політики / під заг. ред. О. В. Овчарук. – К. : К.І.С., 2004. – С. 59–65.
11. Ожегов С. И. Словарь русского языка / С. И. Ожегов ; под ред. Н. Ю. Шведовой. – 10-е изд., стер. – М. : Сов. энцикл., 1973.
12. Платонов К. К. Краткий словарь системы психологических понятий / К. К. Платонов. – 2-е изд. – М. : Просвещение, 1984. – 340 с.
13. Философский энциклопедический словарь / гл. ред. : Л. Ф. Ильичев, П. Н. Федосеев, С. М. Ковалев, В. Г. Панов. – М. : Сов. энциклопедия, 1983. – 840 с.